

MAKTAB O'QITUVCHILARINING KOMPETENTLIGIGA O'QUV DASTURLARDA QO'YILADIGAN TALABLARNING QIYOSIY TAHLILI

*G'oyimov Shaxobiddin Bahodir o'g'li,
Oriental universiteti magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab o'qituvchilarining kompetentligiga o'quv dasturlarda qo'yiladigan talablarning tahlili, Rossiya Federatsiyasi va O'zbekistonda maktab o'qituvchilarining kompetentliklarining turlari haqida berilgan.

Kalit so'zlar. Maktab boshqaruvi, ta'lim jarayonlari, ta'lim samaradorligi, ta'limga samarali yondashuv, kompetensiya.

Rossiya ta'lim tizimida o'qituvchining asosiy komponenti bu kasbiy rivojlanish kompetensiyasi hisoblanadi. Kasbiylik eng avvalo mavjud standartlarga ob'ektiv moslashish nazarda tutiladi. Kasbiy kompetentlik chuqur bilim hamda faoliyatni amalda bajarish qobiliyati hisoblanadi. Shuningdek, nutq, muloqot uslubi, o'ziga va faoliyatiga bo'lgan munosabat kiradi. O'qituvchining kasbiy kompetentlik darajasi quyidagi ko'rsatkichlar orqali aniqlanadi: ma'naviy hamda jismoniy barkamollik; samarali texnika vositalarini tanlay olish, kasbiy muammoni hal qilish qobiliyati orqali aniqlanadi.

Hozirgi vaqtda o'qituvchining kasbiy mahorat darajasini baholashning eng dolzarb muammosini hal qilish uchun u yoki bu darajada qo'llaniladigan turli diagnostika usullari mavjud. Bir tomondan, o'qituvchini "bilim-mahorat-mahorat" formulasiga olib borib bo'lmaydi. Shu bilan birga, o'qituvchi va o'quvchi hamkorligi pedagogik diagnostikani yanada mazmunli va samarali qiladi. O'qituvchining muvaffaqiyatini diagnostika qilishning asosiy vazifasi unga tashqaridan ekspert baho berish emas, balki o'qituvchining o'zini kasbiy muammolarini tushunish va hal qilishi lozim.

Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi - shaxs, jamiyat va davlatning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish, o'z mamlakati fuqarosining jamiyatda ijtimoiy moslashishga qodir bo'lgan ko'p qirrali shaxsini tayyorlash, mehnat faoliyatini boshlash, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini takomillashtirish erkin fikrlaydigan, o'z faoliyati natijalarini bashorat qiladigan va o'quv jarayonini modellashtirgan o'qituvchi belgilangan maqsadlarga erishishning kafolati hisoblanadi. Aynan shuning uchun ham zamonaviy, jadal o'zgarib borayotgan dunyoda shaxsni tarbiyalashga qodir, malakali, ijodiy fikrlaydigan, raqobatbardosh shaxsga bo'lgan talab keskin oshdi. O'qituvchi o'z kasbiy fazilatlari darajasini oshirish zarurligini mustaqil ravishda anglab yetadigan sharoitlarni yaratish kerak. O'z pedagogik tajribasini tahlil qilish o'qituvchining kasbiy o'zini-o'zi rivojlanishini faollashtiradi.

Rossiya Federatsiyasida maktab o'qituvchilarining kompetentliklari quyidagilar:

Intellektual-pedagogik kompetensiya – olingan bilimlarni, tajribani samarali o'qitish va tarbiyalash uchun kasbiy faoliyatda qo'llash qobiliyati, o'qituvchining yangilik qobiliyati;

Kommunikativ kompetensiya – muhim kasbiy sifat, jumladan nutq qobiliyatlari, tinglash qobiliyatlari;

Axborot kompetensiyasi – bu o'qituvchining o'zi o'quvchilar, ota-onalari va hamkasblari haqida ma'lumot miqdori.

Tartibga solish kompetensiyasi – o'qituvchining o'z xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyati, his-tuyg'ularini nazorat qilish, aks ettirish qobiliyati, stressga qarshilik.

Ijtimoiy-huquqiy kompetensiya – davlat muassasalari va odamlar bilan o'zaro munosabatlar sohasidagi bilim va ko'nikmalar, shuningdek, kasbiy muloqot va xulq-atvor uslublarini egallash;

Shaxsiy kompetensiya – uzluksiz kasbiy o'sish va kasbiy rivojlanish, shuningdek, kasbiy ishda o'zini-o'zi anglash qobiliyati;

Maxsus kompetensiya – faoliyatning muayyan turlarini mustaqil bajarishga tayyorlik, tipik kasbiy vazifalarni hal qilish va o'z ishining natijalarini baholash qobiliyati, mutaxassislik bo'yicha mustaqil ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallash qobiliyati;

Ekstremal kompetensiya – to'satdan murakkab sharoitlarda, baxtsiz hodisalar, texnologik jarayonlarning buzilishi holatlarida harakat qilish qobiliyati¹.

Refleksiv kompetensiya – o'z pedagogik faoliyatining jarayoni va natijasini ko'rish qobiliyati.

Axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi – axborot texnologiyalari sohasida ishlash qobiliyati bilan bog'liq.

Ijodiy kompetensiya – o'qituvchining faoliyatni ijodiy, tadqiqotchilik darajasiga olib chiqish qobiliyati.

Axborot kompetensiyasi – axborot texnologiyalaridan foydalangan holda kerakli ma'lumotlarni mustaqil izlash, tahlil qilish, tanlash, qayta ishlash va uzatish qobiliyati.

Kommunikativ kompetensiya – bu atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatda bo'lish ko'nikmalarini egallash, guruhda ishlash qobiliyati².

Ijtimoiy-huquqiy kompetensiya – davlat muassasalari va odamlar bilan o'zaro munosabatlar sohasidagi bilim va ko'nikmalar, shuningdek, kasbiy muloqot va xulq-atvor uslublarini egallash.

¹ <https://www.informio.ru/publications/id3158/Professionalnaja-kompetentnost-pedagoga>

² <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=4119>

Shaxsiy kompetensiya – uzluksiz kasbiy o‘shish va kasbiy rivojlanish, shuningdek, kasbiy ishda o‘zini-o‘zi anglash qobiliyati.

Maxsus kompetensiya – muayyan faoliyat turlarini mustaqil ravishda bajarishga tayyorlik, tipik kasbiy vazifalarni hal qilish va o‘z ishining natijalarini baholash qobiliyati, mutaxassislik bo‘yicha mustaqil ravishda yangi bilim va ko‘nikmalarni egallash qobiliyati.

O‘z-o‘zini kompetensiya – o‘zining ijtimoiy va kasbiy xususiyatlarini yetarli darajada tushunish va kasbiy halokatni bartaraf etish texnologiyalarini o‘zlashtirish.

Ekstremal kompetensiya – to‘satdan murakkab sharoitlarda, baxtsiz hodisalar, texnologik jarayonlarning buzilishi holatlarida harakat qilish qobiliyati³.

Kognitiv komponent – o‘qituvchining kasbiy o‘zini-o‘zi anglashining ushbu komponentida, bizning fikrimizcha, o‘z-o‘zini bilish jarayoni va natija o‘rtasidagi farqni ajratib ko‘rsatish kerak - o‘z-o‘zini "men qiyofasiga" kiritilgan o‘zi haqidagi bilimlar tizimi.

Ta’sir komponent – o‘qituvchining kasbiy o‘zini-o‘zi anglashining ushbu komponenti uch turdagi munosabatlarning kombinatsiyasi bilan tavsiflanadi: 1) ularning pedagogik harakatlari tizimiga, maqsad va vazifalariga, ushbu maqsadlarga erishish vositalari va usullariga, ish natijalariga; 2) talabalar bilan shaxslararo munosabatlar tizimiga; pedagogik muloqotning asosiy funksiyalarini amalga oshirishga - axborot, ijtimoiy-pertseptiv, taqdimot, interaktiv va affektiv; 3) o‘zlarining kasbiy ahamiyatli fazilatlariga va umuman, o‘zlariga professional sifatida.

Xulq-atvor komponenti – tashqi ko‘rinishlar o‘qituvchining kasbiy o‘zini o‘zi anglashning xulq-atvor komponentini tavsiflaydi. Bizningcha, bu quyi tuzilmaning asosiy psixologik mexanizmi o‘qituvchining o‘zidan va kasbiy faoliyatidan qoniqishidir.

Ijtimoiy kasbiy kompetensiya – kasbiy jamoada qabul qilingan qo‘shma kasbiy faoliyat va hamkorlik usullarini, kasbiy muloqot usullarini o‘zlashtirish.

Shaxsiy kasbiy kompetensiya – o‘zini namoyon qilish va o‘z-o‘zini rivojlantirish usullarini, kasbiy deformatsiyaga qarshi turish vositalarini o‘zlashtirish. Shuningdek, mutaxassisning o‘z kasbiy faoliyatini rejalashtirish, mustaqil ravishda qaror qabul qilish va muammoni ko‘rish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

AT kompetensiyasi – Yangi axborot texnologiyalari, SMART doskalar va internet resurslaridan foydalangan holda darsni loyihalash o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyaga, ya’ni tayyorgarlik bosqichida axborot, tahliliy, bashoratli va proektiv ko‘nikmalarga, dars bosqichida tashkiliy va safarbarlik ko‘nikmalariga ega bo‘lishini talab qiladi. Har xil yangiliklarni amaliyotga muvaffaqiyatli joriy etish, yangi sharoitda o'ziga yuklangan vazifalarni amalga oshirish

³ <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=32141>

uchun o'qituvchi zarur darajadagi professional malaka va kasbiy mahoratga ega bo'lishi kerak⁴.

Maxsus kompetensiya – faoliyatning muayyan turlarini mustaqil bajarishga tayyorlik, tipik kasbiy vazifalarni hal qilish va o'z ishining natijalarini baholash qobiliyati, mutaxassislik bo'yicha mustaqil ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallash qobiliyati;

Avtokompetentlik – o'zining ijtimoiy va kasbiy xususiyatlarini yetarli darajada tushunish va kasbiy halokatni bartaraf etish texnologiyalarini o'zlashtirish;

Ekstremal kompetensiya – to'satdan murakkab sharoitlarda, baxtsiz hodisalar, texnologik jarayonlarning buzilishi holatlarida harakat qilish qobiliyati⁵.

Ijtimoiy kompetensiya – qo'shma kasbiy faoliyatga, hamkorlikka, shuningdek ushbu kasbda qabul qilingan professional muloqot usullariga ega bo'lish, o'z ishining natijalari uchun ijtimoiy javobgarlik;

Individual kompetensiya – kasb doirasida o'z-o'zini anglash va individual rivojlanish usullariga ega bo'lish, kasbiy va shaxsiy o'sishga tayyorlik, o'z-o'zini tashkil etish va o'z-o'zini tiklash⁶ ko'zda tutilgan.

Rossiya Federatsiyasida maktab o'qituvchisiga qo'yilayotgan talablar bevosita mavjud sharoit nuqtai-nazaridan hamda o'qituvchi uchun asosiy layoqat darajalari ko'rsatib o'tilgan. Rossiyada o'qituvchiga qo'yilgan layoqatlar asosan shaxsiy kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratilgan.

№	O'zbekistonda maktab o'qituvchilarining kompetensiyasi	Rossiya Federatsiyasida maktab o'qituvchilarining kompetensiyasi	O'zaro farqlar tahlili
1.	Ijtimoiy huquqiy kompetensiya Boshqaruv va pedagogik faoliyat sohasi normativ-huquqiy hujjatlarini bilish; Ijtimoiy faollik, tadbirkorlik, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalari,	Ijtimoiy-huquqiy kompetensiya Kasbiy muloqot va xulq-atvor uslublarini egallash; Davlat muassasalari va odamlar bilan o'zaro munosabatlar	O'zbekistonda boshqaruv va pedagogik faoliyat sohasi normativ-huquqiy hujjat-larini bilishga alohida ahamiyat qaratiladi. Ammo Rossiyada huquqiy madaniyatning nisbatan yuqori ekanligi natijasida ahamiyat qaratilmagan. Rossiyada O'zbekistonda xisobga olinmagan davlat muassasalari va odamlar bilan o'zaro munosabatlar

⁴ https://xn--j1ahfl.xn--p1ai/library/doklad_kompetentnost_uchitelya_uspeshnost_uchenik_110003.html

⁵ <https://pandia.ru/text/78/454/21817.php>

⁶ <https://students-library.com/library/read/57825-ponatie-professionalnaa-kompetentnost-pedagoga-ee-struktura-i-soderzanie>

	kasb etikasini bilish.	sohasidagi bilim va ko'nikmalar.	sohasidagi bilim va ko'nikmalarga alohida ahamiyat qaratilgan.
2.	<p>Shaxsiy reflektiv kompetensiyalar</p> <p>Kasbiy va shaxsiy mavqeni aniqlash borasida bilim;</p> <p>Tajribalarni egallash;</p> <p>Ijod qilish;</p> <p>Tadqiqotchilik;</p> <p>O'zini o'zi boshqarish;</p> <p>Baholash.</p>	<p>Shaxsiy kompetensiya</p> <p>Uzluksiz kasbiy o'sish va kasbiy rivojlanish;</p> <p>O'zini-o'zi anglash qobiliyati; o'zini namoyon qilish va o'z-o'zini rivojlantirish;</p> <p>Mutaxassisning o'z kasbiy faoliyatini rejalashti-rish, mustaqil ravishda qaror qabul qilish va muammoni ko'rish qobiliyatini o'z ichiga oladi.</p>	<p>O'zbekiston va Rossiya Federatsiyasida ham uzluksiz kasbiy o'sish, kasbiy rivojlanishga alohida ahamiyat qaratilgan. Xar ikki davlat ham o'zaro tajribaga alohida ahamiyat qaratgan.</p> <p>O'zbekistonda ijodkorlik, tadqiqotchilik, o'zini-o'zi boshqarish, o'zini o'zi baholashni shaxsiy layoqat sifatida ko'rsatib o'tilgan bo'lsa, Rossiyada bular alohida kompetensiya sifatida e'tirof etiladi.</p> <p>O'zbekistonda mutaxassisning o'z kasbiy faoliyatini rejalashtirish, mustaqil qaror qabul qilish va muammoni ko'rish qobiliyati alohida kompetensiya shartlari sifatida ko'rsatilmagan. Chunki, O'zbekistonda bu asosan rahbar shaxsiy kompetensiyasi tarkibida mavjud.</p>
3.	<p>AKT kompetensiyasi</p> <p>Axborot texnologiyalari yordamida kasbiy-boshqaruv faoliyatiga oid axborot-larni mustaqil izlash; tahlil qilish, saralash va sohaga yo'naltirish.</p>	<p>AKT kompetensiyasi</p> <p>Axborot texnologiyalari sohasida ishlash qobiliyati bilan bog'liq;</p> <p>Axborot texnologiyalari-dan foydalangan holda kerakli ma'lumotlarni mustaqil izlash, tahlil qilish,</p>	<p>O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi AKT kompetentligi o'zaro bir-biriga muvofiq ekanligi ma'lum bo'ldi.</p>

		tanlash, qayta ishlash va uzatish qobiliyati.	
4.	<p>Kommunikativ kompetensiya</p> <p>Shaxslararo va tarmoqlararo kommunika-siya, tajribalar almashish;</p> <p>Xorijiy til kompetentligining rivojlanishi;</p> <p>guruhda ishlash, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish.</p>	<p>Kommunikativ kompetensiya</p> <p>Atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatda bo'lish ko'nikmalarini egal-lash, guruhda ishlash qobiliyati.</p> <p>Muhim kasbiy sifat, jumladan nutq qobiliyatlari, tinglash qobiliyatlari.</p>	<p>O'zbekistonda shaxslararo va tarmoqlararo kommunika-siya, tajribalar almashish va xorijiy tillarni o'rganish alohida kompetentlik sifatida e'tirof etiladi. Ammo Rossiya Federatsiyasida bunga e'tibor qaratilmas-ligining asosiy sababi, rus tili o'zi jaxon tili sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, nemis va ingliz tilini o'zlashtirishga maktab yoshidan alohida e'tibor qaratiladi. O'zaro tajriba almashish ham O'zbekistonga hos bo'lib, "Ustoz shogird" an'anasi asosida shakllangan.</p> <p>Rossiyada notiqlik va tinglash qobiliyatiga alohida ahamiyat qaratiladi. O'zbekistonda ham bunga alohida ahamiyat qaratish lozim. Chunki ayrim o'qituvchilarda na notiqlik va na tinglash qobiliyati rivojlanmagan.</p>
5.	<p>Tizimli tahlil kompetensiyasi</p> <p>Mantiqiy, metodologik va ijtimoiy faoliyat elementlaridan iborat bo'lgan mustaqil fikrlash;</p> <p>Maqsadni ko'ra bilish, faoliyatni rivojlan-tirish, uning mazmunini tahlil qilish va takomillashtirish.</p>	<p>Tizimli tahlil kompetensiyasi</p> <p>O'quvchilarning mehnat ko'nikmalarini shakllantirish;</p> <p>O'quvchilarning ijodkorligini, fazoviy tasavvurlarini, fantaziya-sini, kasblar olami</p>	<p>O'zbekistonda tizimli tahlil kompetensiyasi asosan mantiqiy, metodologik va ijtimoiy faoliyat element-laridan iborat bo'lgan mustaqil fikrlash, maqsadni ko'ra bilish, faoliyatni rivojlantirish, uning mazmunini tahlil qilish va takomillashtirishga ahamiyat qaratilsa, Rossiya Federatsiyasida asosan o'quvchilarni ijodkorligini rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratilgan.</p>

		<p>boyligidan xabardorligini rivojlantirish;</p> <p>loyiha faoliyatidan foydalanish orqali mustaqil fikrlashga qiziqish, moyillik va qobiliyatlarni rivojlan-tirish va o'z-o'zini tarbiyalash ko'nikmalarini rivojlantirish.</p>	
6	<p>Kasbiy-pedagogik kompetentlik</p> <p>O'quv jarayonini tashkil etishning shakl, metod va vositalarini bilish, identiv o'quv maqsadlarini belgilay olish;</p> <p>Ta'lim dasturlarini, didaktik-metodik materiallarni tayyorlay olish;</p> <p>Zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar sohasidagi milliy va ilg'or xorijiy tajribalarni bilish va ulardan foydalana olish;</p>	<p>Kasbiy-pedagogik kompetensiya</p> <p>ta'lim va tarbiya mazmunidan kelib chiqqan holda pedagogik vazifalarni shakllantirish bilan bog'liq ko'nikmalar;</p> <p>pedagogik tizimni qurish va amaliyotga joriy etish qobiliyati;</p> <p>ta'limning tarkibiy qismlari va omillari o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish qobiliyati;</p> <p>pedagogik faoliyat natijalarini hisobga olish va baholash qobiliyati.</p>	<p>O'zbekistonda o'qituvchiga ayni zamon talablari nuqtai-nazaridan kelib chiqib, zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar sohasidagi milliy va ilg'or xorijiy tajribalarni bilish va ulardan foydalana olish ko'proq ahamiyatga ega bo'lsa, Rossiya Federatsiyasida esa pedagogik tizim, uning tarkibiy qismlariga alohida ahamiyat qaratilgan.</p>

7.	<p>Boshqaruv kompetentligi</p> <p>Ilmiy yangiliklar, axborotlar va ilg'or xorijiy tajribalardan ta'lim jarayonida foydalanish;</p> <p>Fanlarga tegishli yangi ma'lumotlar bilan tanishish;</p> <p>Sohadagi ilg'or tajribalar va zamonaviy talablar asosida darslik, o'quv-metodik qo'llanmalarni yozish va ulardan o'quv jarayonida samarali foydalanish;</p> <p>O'quvchilarni tanlagan ijodiy ishlarida rag'bat berish;</p> <p>Fanlarining dolzarb masalalariga bag'ishlangan ochiq darslar, tashkil etish;</p>	<p>Boshqaruv kompetensiyasi</p> <p>Pedagogik tahlil o'tkazish, maqsadlarni belgilash, faoliyatni rejalashtirish va tashkil etish ko'nikmalariga ega bo'lish;</p> <p>Vaziyatni pedagogik bashorat qilish va bashorat qilish qobiliyati; qiyin vaziyatlarni muvaffaqiyatli hal qilish qobiliyati;</p> <p>O'quvchining imkoniyatlarini aniqlash qobiliyati;</p>	<p>O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi uzoq yillar davomida ma'lum standartlar asosida shakllanib kelganligini inobatga olgan holda, rivojlangan xorij mamlakatlari ta'lim tizimlari bilan o'zaro integratsiya qilish maqsadida ilg'or ilmiy yutuqlar bilan tanishi va dars jarayoniga olib kirish ko'zda tutilgan. Rossiya Federatsiyasida esa ko'proq o'quvchilarni birgalikda faoliyatiga alohida ahamiyat qaratilgan.</p>
----	---	---	--

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bogdanov L. Stray Notes on Kābulī Persian. – JASB, vol. 26, № 1. – Calcutta, 1930.
2. Дорофеева Л.Н. Язык фарси-кабули. – Москва: Восточная литература, 1960.
3. Илясов Ф.Б. Лингвистические взгляды Насируддина Тусий: Дис. ...канд. филол. наук. – Душанбе, 2019.

4. Курбонов Н.Ф. Лингвистические взгляды Шамса Кайса Рази: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Душанбе, 2014.
5. Мирзоёров Ф. Грамматические комментарии в таджикских толковых словарях XVI-XIX вв.: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 2011.
6. Фархади Р. Разговорный фарси в Афганистане. – Москва: Изд-во “Наука”, 1974.
7. <https://factsmaps.com/pisa-worldwide-ranking-average-score-of-math-science-reading/>
8. <https://www.statista.com/chart/7104/pisa-top-rated-countries-regions-2016/>
9. <https://novakdjokovicfoundation.org/interesting-facts-about-japanese-school-system/>
10. <https://www.internations.org/japan-expats/guide/education>
11. <https://ncee.org/country/japan/>